

הרב אפרים קנרפוגל מגיד שיעור, ישיבה אוניברסיטה

בענין אף הן היו באותו הנס

איתא בכמה דוכתי בש"ס מימרת ר' יהושע בן לוי המחייבת נשים במצוות מסוימות, מסוג מצות עשה שהזמן גרמא, משום שאף הן היו באותו הנס: בפסחים (קח:) בשתיית ארבע כוסות, בשבת (כג.) בהדלקת נר חנוכה ובמגילה (ד.) בשמיעת המגילה. ידועה מחלוקת הרשב"ם והתוספות (פסחים שם, וע"ע בשיטה מקובצת לערכין ג.) דלפי רשב"ם נשים חייבות בהני מצוות כי בכל נס שאירע, נשים גרמו באופן ישיר להצלת היהודים. משא"כ לתוס' דאף הן היו באותו הנס משמע רק שנשים היו נכללות בגזירות שנגזרו על היהודים ובאותה סכנה שהיתה מוטלת על היהודים בעת פורים ופסח וחנוכה (וכלשון הירושלמי, אף הן היו באותה סכנה). והקשו התוס' לשיטתם, אמאי לא נחייב נשים במצות ישיבת סוכה, שאף הן היו באותו הנס? ותירצו דשאני סוכה דהוי מצוה דאורייתא. פירוש, דרק במצוות דרבנן אפשר לחייב משום שאף הן היו באותו הנס. וכפי שהסביר הגר"י ענגיל (בספרו גליוני הש"ס למגילה ד.) דרק במצוות דרבנן אזלינן בתר טעם וסברא. אבל במצוות דאורייתא, לית לך למיזל בתר טעם וסברא כי מילי דאורייתא הם דברים עצמיים ועניינים מפאת פעולתם בעצמם... עיי"ש היטב.

הנה שמעתי מפי מורי שהגאון ר' משה סולוביציק רצה לתרץ לקושיית התוס' באופן אחר. היינו, שרק חייבים מטעם אף הן היו היכא דאיכא חיוב פרסומי ניסא וכגון במגילה ובנר חנוכה. במצוות אלו, הרי נוסח הברכה, מלבד מעשה המצוה, מעיד על החיוב של פס"נ: „שעשה נסים לאבותינו...“ וחידוש ר' משה שהוא הדין בד' כוסות, שהברכה „אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים כן ה' אלקינו ואלקי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים ונודה לך שיר חדש על גאולתינו ועל פדות נפשינו“ הבאה תיכף לפני כוס השני היא ברכה המעידה על חיוב פס"נ, שהיא ברכה על הנס גופא¹. לאידך גיסא, טוען ר' משה שאין לחייב נשים משום אף הן היו היכא דאיכא מצוה שקיומה רק זכר למאורע, כגון מצות ישיבת סוכה. במצוה זו, לא נמצא שום חיוב של פס"נ, רק חיוב הזכרת הסוכות שהושיב בהן הקב"ה את בני ישראל. בהסבר זה אפשר לתרץ באופן אחר לקושיית החת"ס (שו"ת או"ח סי' קפה) שהקשה להסוברים דאף הן היו באותו הנס שייך לחייב נשים אף במצוות מן התורה, למה אין

(1) עיי' בסדר ר' עמרם גאון (הוצאת ש. גולדשמידט עמ' קיא), שאין צורך לומר „שעשה נסים“ אחרי הקידוש של הסדר מכיון שבתוך נוסח ההגדה אומרים „שעשה לנו את כל הנסים האלו“ (שם, עמ' קט"ו) ומזכירים השעבוד והנס והעבדות והגאולה. „ובחנוכה ובפורים אנו אומרים אותה ברכה בפני עצמה ששם אין קידוש ולא הגדה ולא סדר נסים כפסח“. ובפירוש כתב ר' ששון, חבירו של רש"י, דברכת „אשר גאלנו“ פוטרת אמירת „שעשה נסים“ בהגדה של פסח, עיי' בתשובתו הנדפסה ע"י הרב מ. הרש"ל בהדרים (חוברת כה, תשכ"ז, עמ' 171 והלאה). וכעין הסבר הרב משה סולוביציק כתב ר"י מליסא בעל הנחיבות, עיי' בפירושו להגדה של פסח. מענין שלשון פס"נ רק נמצא בש"ס ב' פעמים, לגבי פורים וחנוכה (ברכות יד., שבת כג.) וע"ע שאילחות פ' וישלח שא"י כו). עיי' במגיד משנה לפ"ד מהל' חנוכה הל' יב, המקשר חיוב דגלימא מעל כתפאי בנר חנוכה ובד' כוסות לחיוב פס"נ השייך בשתי מצוות הללו. ואף שבד' כוסות אין פס"נ כ"כ ברבים, עיי' בסוגיא דקורין מגילה ביחיד בפ"ק דמגילה (דף ה.).

לחייב נשים בהנחת תפילין שגם מצוה זו נתנה זכר ליציאת מצרים (דכתיב בה כי ביד חזקה וכו'). ועוד, אמאי מחייבים נשים במצוות עשה דשבת משום כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה, נחייבם משום אף הן היו באותו הנס².

כפי התוס' הנ"ל, יש לפרש בפשיטות דאין לחייב נשים במצוות תפילין משום אף הן היו באותו הנס שהנחת תפילין היא מצוה מן התורה. (ולכן, לא הקשה החת"ס קושיתו לשיטת התוס' אלא כנראה לשיטת רשב"ם, שיסבור שחייבות נשים במצוות דאורייתא משום אף הן היו, אם מצוה זו נתנה זכר למאורע שאשה או נשים תפסו בו חלק ניכר בהצלת היהודים). לטעם ר' משה, אין לחייב נשים בהנחת תפילין משום אף הן היו דתפילין הוּו רק זכירה כלפי יציאת מצרים, ואין בהם משום פס"נ. וכן בקידוש על היין, אף אם נימא שיש בו צד דאורייתא³, אין בו דין פס"נ, עיי' גמ' שבת (כג:).

לכאורה, הסבר זה של ר' משה מתאים במדה מרובה לדברי המהר"ם מרוטנבורג באחת מתשובותיו (דפוס פראג, סי' תעג). הקשה המהר"ם בדברי רבינו תם (בספר הישר חלק התשובות סי' ע, והובא בר"ן פרק כלל גדול) שכתב שנשים חייבות בשלש סעודות בשבת אף שזו מצוה עשה שהזמן גרמא משום שאף הן היו באותו הנס. דהא שלש סעודות בשבת נתקנו כנגד המן, וה"ה שנשים חייבות בלחם משנה מאותו הטעם. קושית המהר"ם בדברי ר"ת היא שאי אפשר לחייב נשים משום אף הן היו באותו הנס אלא היכא שבאה המצוה על נס שאירע לישראל כשהיו בסכנה ונמלטו דומיא דמגילה וד' כוסות ונר חנוכה. ואף שנשים היו בכלל הנס של ירידת המן, המצוות שנתקנו נגד נס זה אינן דומות למצוות שנתקנו אחרי שנמלטו בני ישראל מסכנה. לכאורה, חילוק זה של המהר"ם שהעלה בקושיתו על הר"ת הוא הוא החילוק של ר' משה סולוביציק, בין מצוות שנתנו רק זכר למאורע נסי שאירע לבני ישראל לבין מצוות שנתנו במקרה שעל ידי הנס, נמלטו ישראל מסכנה ניכרת ומידית וממילא יש במצוות אלו (כיסוד הר' משה) משום פרסומי ניסא⁴.

אמנם, לא זכיתי להבין קושית המהר"ם אר"ת. והלא תוס' פסחים הקשו לשיטתם בענין אף הן היו באותו הנס ממצוות סוכה. לשיטת המהר"ם, אין זו קושיא כלל, שמצוות סוכה רק זכר למאורע. וא"כ, יש לפרש שר"ת אזיל כשיטת התוס' בפסחים ששייך המחייב של אף הן

(2) החת"ס בעצמו תירץ דמצוות תפילין אינה באה אך ורק משום יציאת מצרים; יצ"מ רק גורם צדדי למצוה זו. וכן בשבת, עיקר שמירתה וזכירתה נובע ממעשה בראשית. משא"כ בסוכה שכל המצוה נתנה זכר ליצ"מ, והיינו מחייבים נשים בה לולא המיעוט של „אזרח“, עיי"ש. החת"ס שם גם רצה לחלק (בשם השערי המלך) בענין אף הן היו אם שייך למצוות סוכה, אם קיום המצוה הוא זכר לענני הכבוד או זכר לסוכות ממש. ומסיק דלמ"ד ענני הכבוד, מוכח ממה שמחייבים נשים באכילת מצה ופוטרים אותן במצוות סוכה, שיש חילוק בין סכנה לנס לגבי חיוב נשים במצוות (וכפי הירושלמי הנ"ל) משא"כ למ"ד סוכות ממש.

(3) עיי' בערוך השלחן לאו"ת, סי' רעא סעי' א וב המביא שיטות הראשונים בענין זה. וע"ע תוס' שבועות (כ: ד"ה נשים).

(4) אגב, עוד הסביר הר"ת בס' הישר דכיון שמצוות ג' סעודות ולחם משנה מצוות דרבנן, הם מצוות השוות בכל. בתירוץ נפל שיבוש בס' הישר ותשובות מהר"ם המודפסים, ואפשר שזו שיטת רש"י הידועה בברכות (כ:): שאין לפטור נשים במצוות עשה שהזמן גרמא במצוות דרבנן. עכ"פ הר"ן בכלל גדול והמרדכי ריש מס' מגילה מצטטים רק הטעם הראשון הנמצא בס' הישר בשם ר"ת. והקשה הר"ן, ל"ל לחייב נשים מהאי טעמא דאף הן היו, נחייבם בג' סעודות וכו' מטעם חיובם בעונג שבת. יש מה לחרץ, אמנם אכ"מ. עיי' כעת בס' דברי יחזקאל, סי' מה.

היו אפילו במצוות שיש בהם משום זכר ולא רק במצוות שיש בהן (כעין) פרסומי ניסא. וכמו שתירצו התוס' שם דשאני סוכה רק מכיון שמצוה זו מן הורה, כך יסבור ר"ת, שאף הן היו שייך כל היכא שבאה המצוה כזכר לנס שאירע לישראל, אם לא שזו מצוה מדאורייתא. ולכן אפשר לחייב נשים במצוות שלש סעודות בשבת משום שנשים אף הן היו בנס של המן. ובאמת, לר"ת ולתוס' פסחים, א"ש לשון הבבלי, שאף הן היו באותו הנס. (התוס' רק הביאו לשון הירושלמי להראות שהנשים טפלות). משא"כ למהר"ם, לשון הירושלמי לכאורה העיקר, שחייב נשים במצוות אלו קשור בסכנה שנמלטו ממנה בני ישראל (אף הן היו באותה סכנה). עכ"פ, לר"ת, החילוק החשוב לגבי המחייב של אף הן היו הוא בין מצוות דאורייתא לבין מצוות דרבנן. ולכן, אע"פ שאין לחייב נשים במצוות סוכה משום אף הן היו, שסוכה היא מצוה דאורייתא זכר לסוכות המדבר, שפיר יש לחייבם בשלש סעודות בשבת שהיא מצוה דרבנן שנתקנה זכר למן. וכך הדין אף שגם סוכה וגם מן היו נסים שאירעו לבני ישראל במדבר, ואף שהתורה כתבה גם בפרשת סוכה וגם בפרשת מן חיוב להזכיר מה שאירע (עיי' בטורי אבן למגילה ד.). וברור שכך הבין המהרי"ל בשיטת ר"ת וז"ל בתשובתו (סי' צד) דע דג' סעודות נמי דרבנן, וראיה מדפסק ר"ת דנשים חייבים בג' סעודות שאף הן היו באותו הנס והך סברא לא מהני אלא למצוות דרבנן כגון מגילה וחנוכה וד' כוסות דאל"כ מצוה וסוכה נמי נילף מהאי טעמא כדפי' התוס', עכ"ל.

א"כ, הסבר מחלוקת ר"ת ומהר"ם תלוי בהגדרת המחייב של אף הן היו באותו הנס. מכיון שנשים נמצאות בכלל כל הנסים וכל הנפלאות שעשה הקב"ה בשביל כלל ישראל, מחלוקת ר"ת ומהר"ם היא האם יש לחייב נשים אפי' במצוות שהן רק לזכרון נסים וחסדים אלו (וזה שייך רק במילי דרבנן וכמו שהסברנו לעיל) או שיש לחייב את הנשים רק היכא שיש חיוב או ענין של פרסום פליטת ישראל ממצב של סכנה (פס"נ). לכאורה, חיוב זה שייך אפי' במילי דאורייתא. נפק"מ אחת בין שתי השיטות היא מצות שלש סעודות (ולחם משנה) כאמור. אשר לשיטת ר"ת (ותוס' פסחים) יש לחייב נשים משום אף הן היו ואף שיש פטור לנשים ממצות סוכה הדומה בדיוק לזכירת המן, כי בסוכה הזכירה דאורייתא. (ואגב, יש להעיר שרק ללבוש (או"ח רצא) חייבות נשים בשלש סעודות מן התורה). ולשיטת המהר"ם, אין לחייב נשים בג' סעודות משום אף היו שהנס של המן אינו דומה לאותם הנסים שעל ידיהם נמלטו ישראל מסכנה, וכלשון הר' משה סולוביציק, אין בו חיוב פס"נ.

יש למצוא עוד נפק"מ לגבי חיוב נשים בסיפור יציאת מצרים בליל הסדר משום אף הן היו באותו הנס. ואשר לרמב"ם וחינוך וכמה פוסקים איכא חיוב דאורייתא לספר ביציאת מצרים בליל זה, ולכאורה אין פס"נ גדול מזה. לשיטת מהר"ם וכפי הפוסקים הנ"ל יש לחייב את הנשים במצוות סיפור יציאת מצרים משום אף הן היו באותו הנס. משא"כ לשיטת ר"ת שאי אפשר לחייבם במצוה זו משום אף הן היו, מכיון דהגדה הוי מצוה דאורייתא להפוסקים הנ"ל.⁵

5) עיי' במנחת חינוך מצוה כא. היינו גם יכולים למצוא נפק"מ בין שיטות ר"ת ומהר"ם בענין חיוב נשים במצוות זכירת עמלק. אמנם לפי כמה אחרונים, אין מצוות זכירת עמלק מצוה עשה שהזמן גרמא כי מן התורה אין לזכירה זו זמן קבוע (עיי' במג"א לאו"ח סי' תרפה, מנחת חינוך תרג, ובשו"ת בנין ציון החדשות סי' ח). ועוד, שיש גם מצוות לא תעשה של לא תשכח, וא"א לפטור נשים א"כ מטעם זה. בעל החינוך פטר נשים ממצוות זכירת עמלק מכיון שנשים אינן בנות מלחמה, והסביר המרחשת (ח"א סי' כב) שנשים פטורות ממלחמת מחיית עמלק

בב' שיטות הללו, של ר"ת ומהר"ם, אפשר להסביר כמה שיטות אחרות בראשונים. עיי' תוס' מגילה (ד.) שהקשו למה אין לחייב נשים באכילת מצה מטעם אף הן היו, וא"צ הש"ס לחייבם מטעם ההיקש של כל שישנו באיסור אכילת חמץ ישנו במצות אכילת מצה. תירץ הר"י איש ירושלים שאם לא נחייב נשים מטעם ההיקש של כל שישנו, היינו פוטרים את הנשים לגמרי מטעם הגזירה שוה ט"ו ט"ו מסוכה. משמע מתירוצו ששייך המחייב של אף הן היו במצות אכילת מצה שהיא מדאורייתא (ובאמת אפשר להסביר ככה גם בתירוץ הראשון בתוס' שם, שמאף הן היו כן אפשר לחייב נשים באכילת מצה, רק שחיובן הוא רק מדרבנן אם נובע מדין זה). א"כ לכאורה, שיטת ר"י איש ירושלים היא שיטת המהר"ם, ששייך לומר במצה אף הן היו באותו הנס, כמו ששייך לומר כן בד' כוסות, ואף שמצות מצה היא מצוה מן התורה⁶. ע"ע בספר מרדכי (על האתר, ס"ס תשפ בהגה"ה) וז"ל ואם תאמר יהיו נשים חייבות בסוכה אף הן היו בנס דענני הכבוד וכן יהיו חייבות במצה מטעם זה ומה טעם צריך טעם דכל שישנו בכל תאכל חמץ ישנו בקום אכול מצה ויש לומר דלא אמרין הא טעמא אלא במילתא דרבנן כגון מגילה וחנוכה וד' כוסות עכ"ל. הרי תירוץ זה לשאלת התוס' לגבי מצות אכילת מצה מחלק בענין אף הן היו בדיוק כפי התוס' פסחים והר"ת. ברור אם כן למסקנת הדברים שיש שלש שיטות בראשונים בענין אף הן היו: (1) שייך רק היכא שנשים גרמו לנס באופן ישיר (מקורו ברשב"ם דערבי פסחים, בשם ר"י הלוי, ועיי' ברש"י שם ובשבת (כג.) וצ"ע ברש"י מגילה (ד.)), (2) אף אם נשים רק היו בכלל הסכנה, אפשר לחייב משום אף הן היו בכל מצוות דרבנן שנתקנו בשעת נסים אלו (שיטת ר"ת הנמצאת גם בתוס' ערבי פסחים ובמרדכי דמגילה בעילום שם), (3) שאף במילי דאורייתא, אפשר לחייב נשים משום אף הן היו אם הסכנה שבה נכללו הנשים היא דומה לסכנת פורים וחנוכה וכו' (שיטת מהר"ם, נמצאת גם בתוס' מגילה ולשיטה זו דומה במדה מרובה, הסבר הר' משה סולוביצקי).

ע"ע תוס' סוכה (לח.) ד"ה מי שהיה עבד ואשה, שנשים חייבות בהלל דליל פסח ולא בהלל דסוכות כי הלל דפסח נתקן ע"פ הד' כוסות, ונשים חייבות בד' כוסות שנתקנו על הנס, ומשום אף הן היו, משא"כ בהלל דסוכות ושבועות. וכן לפי התוס', יש לחייב נשים בהגדה גופא. אם נימא שמצות הגדה דאורייתא לפי תוס' זו, אפשר להסביר שתוס' זו אזלא כשיטת מהר"ם, ולכן נשים חייבות בהגדה שיש בה פס"נ דומיא דד' כוסות, וגם בהלל דליל פסח מחויבות מטעם זה. אמנם, משמעות התוס' היא דמצות הגדה דרבנן דומיא דד' כוסות דומיא דהלל. (השוה תוס' מגילה (כא.) ד"ה לאתויי). א"כ, מאי שנא הלל דליל פסח מהלל דסוכות? עדיין אפשר לחלק ולהסביר כפי המהר"ם, דהלל של פסח יש בו משום פס"נ, משא"כ בהלל דסוכות. ועוד אפשר לפרש שתוס' זו ס"ל כשיטת הרשב"ם הנ"ל שאף במצוות דרבנן, אין

מכיון שמלחמת מצוה היא מצות עשה שהזמן גרמא. להסבר זה, שפיר יש לקיים נפק"מ הנ"ל. אך עדיין מסופקני אם שייך המחייב של אף הן היו למצוה זו כלל.

6) ואולי גם לראשונים אלו התכוון החת"ס בהתחלת תשובתו המובא לעיל. ואגב, המהר"ם מרוטנבורג בתשובתו הסביר שאין להקשות ממה שהש"ס חייב נשים בקידוש בשבת משום כל שישנו בשמירה וכו' ולא מטעם אף הן היו, וז"ל דאותו הנס לא שייכא לקידוש עכ"ל. ואז הסביר למה אין לחייב נשים בג' סעודות מטעם אף הן היו, שנס המן אינו דומה לנס חנוכה וכו'. משמע שקידוש וג' סעודות שונים במיעוטם מן המחייב של אף הן היו. ויש לפרש שנתמעט קידוש מדין אף הן היו כפי יסוד החת"ס שעיקר מצות קידוש אינו משום יצ"מ. משא"כ מצות ג' סעודות שנתמעט מדין אף הן היו מפני שנס המן שונה מנס חנוכה וכדאמרן. ע"ע שו"ת שבות יעקב ח"ג סי' מט.

לחייב נשים משום אף הן היו באותו הנס, אם לא שנשים גרמו לעצם מעשה המצוה⁷. ולכן, אין לחייב נשים בהלל דסוכות מטעם אף הן היו, כפי הרשב"ם, כי נשים לא השתתפו באופן ישיר בהצלת היהודים. אמנם, מלשון התירוץ בתוס' סוכה, שאני הלל דפסח דעל הנס בא ואף הן היו באותו הנס אבל כאן לא על הנס אמור, גם אפשר לומר שתוס' זו ס"ל כתוס' פסחים. ושאני עצם תקנות ההלל. בפסח, אמירת ההלל תלויה במעשה הנס, ונשים אף הן היו בו. משא"כ בסוכות, דאמירת ההלל רק הוי משום זכר.

(7) עיי' בהעמק שאלה לשאלות פ' וישלח שאילתא כו ד"ה לדידהו נמי. לפי דברינו, צ"ע בקושית הגרע"א (בתוספות למשנה מגילה ב: ד) שהקשה על הטורי אבן. ע"ש.